

نخستین رویرویی های هنر عصر ناصری
با هنر غرب (معماری، نمایش، نقاشی)

مصطفی لعل شاطری

سرشناسه	لعل شاطری، مصطفی، ۱۳۶۸ -
عنوان و نام پدیدآور	نخستین رویارویی‌های هنر عصر ناصری با هنر غرب (موسیقی، نمایش، نقاشی) مصطفی لعل شاطری.
مشخصات نشر	مشهد: انتشارات مرندیز، ۱۳۹۷
مشخصات ظاهری	۳۲۶ ص: ۱۴/۵ × ۲۱/۵ س.م.
شابک	۹۷۸-۶۰۰-۱۰۶-۶۱۹-۱
وضعیت فهرست نویسی	فیا
پادداشت	کتابنامه: ۲۷۹ - ۳۱۳
پادداشت	نمایه.
موضوع	هنر قاجاری
موضوع	Art, Qajar
موضوع	نمایش -- ایران -- تاریخ -- قرن ۱۳ق.
موضوع	Theater -- Iran -- History -- 19th century
موضوع	موسیقی -- ایران -- قرن ۱۳ق.
موضوع	Music -- Iran -- 19th century
موضوع	نقاشی -- ایران -- تاریخ -- قرن ۱۳ق.
موضوع	Painting -- Iran -- History -- 19th century
رده بندی دکره	۷۲۸۵N/ع ۳۹۷۳
رده بندی در	۷/۹۵۵
شماره کتابشناسی	۵۲۱۲

دفتر نشر: مشهد - خیابان آبکوه ۷- دانشسرای ۸ - ۱

تلفن: ۰۵۱-۳۷۲۷۴۷۶۵ | دورنگار: ۰۵۱-۳۷۲۵۱۳۰۲ www.marandiz.com

نخستین رویارویی‌های هنر عصر ناصری با هنر غرب (موسیقی، نمایش، نقاشی)

تألیف: مصطفی لعل شاطری

چاپ: دانا

نوبت چاپ: اول ۱۳۹۷

شمارگان: ۵۰۰

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۱۰۶-۶۱۹-۱

قیمت: ۳۰.۰۰۰ تومان

تمام حقوق چاپ و نشر این اثر طبق قرار داد محفوظ است
هرگونه چاپ و تکثیر از محتویات این کتاب بدون اجازه کتبی ممنوع است. متخلفان به موجب قانون حمایت از
حقوق مولفان، مصنفان و هنرمندان تحت پیگرد قانونی قرار می‌گیرند.

فهرست مطالب

۹.....	مقدمه
۱۷۹۵-۱۲۱۰/۶۵۱-ق	فصل اول: نظری به روابط هنری ایران و غرب
۱۵.....	۱۲۵۲م).....
۱۷.....	۱-۱. مغولان تا آق قویونلوها.....
۲۰.....	۲-۱. روابط هنری در عصر صفویه.....
۲۷.....	۳-۱. افشاریه و زندیه.....
۲۹.....	فصل دوم: زمینه‌های تأثیرپذیری از هنر غرب
۳۱.....	۱-۲. مبلغان مذهبی (مسیحیان).....
۳۴.....	۱-۱-۲. اوج فعالیت مسیونرها.....
۳۵.....	۲-۱-۲. دوران محمدشاه.....
۴۰.....	۳-۱-۲. عصر ناصری.....
۴۶.....	۲-۲. اعزام محصلان به خارج از کشور.....
۴۶.....	۱-۲-۲. دوره عباس میرزا.....
۵۵.....	۲-۲-۲. محصلان اعزامی از جانب محمدشاه.....
۵۷.....	۳-۲-۲. عصر ناصری.....
۶۱.....	۳-۲. تأسیس دارالفنون.....
۶۱.....	۱-۳-۲. زمینه‌های فکری ایجاد دارالفنون.....
۶۳.....	۲-۳-۲. استخدام معلمان اروپایی.....
۶۷.....	۳-۳-۲. ورود معلمان هنر به سبک غربی.....
۶۹.....	۴-۳-۲. مدرسان ایرانی به سبک اروپایی.....

- ۲-۳-۵. ثمره تغییر دیدگاه ناصرالدین‌شاه به دارالفنون ۷۱
- ۲-۴-۴. سفرهای ناصرالدین‌شاه به فرنگ ۷۵
- ۲-۴-۱. زمینه‌های فکری سفر به فرنگ ۷۵
- ۲-۴-۲. سفرهای سه‌گانه ۷۷
- ۲-۴-۳. مشاهدات ناصرالدین‌شاه ۸۲

فصل سوم: تأثیر غرب بر موسیقی ۸۹

- ۱-۱. موسیقی در دربار (آغامحمدخان - محمدشاه) ۹۲
- ۲-۳. ناصرالدین‌شاه و موسیقی ۹۹
- ۳-۳. موسیقی نظامی، پیش‌قراول نفوذ موسیقی غربی ۱۰۷
- ۱-۳-۳. پیشینه تاریخ موسیقی نظامی ۱۰۸
- ۲-۳-۳. نوبتیان هدیه نظامی ۱۱۱
- ۳-۳-۳. ورود و گسترش موسیقی نظامی غربی ۱۱۵
- ۴-۳-۳. آلفرد ژان باتیست لومر ۱۲۱
- ۵-۳-۳. تأثیر لومر بر موسیقی ایران ۱۲۵
- ۴-۳. حوزه‌های تأثیرپذیرفته از موسیقی نظامی ۱۲۸
- ۱-۴-۳. مجالس شاهانه ۱۲۹
- ۲-۴-۳. تعزیه تکیه دولت ۱۳۰
- ۳-۴-۳. مجالس عروسی و جشن‌های عمومی ۱۳۳

فصل چهارم: تأثیر غرب بر نمایش ۱۳۹

- ۱-۴. نمایش‌های رایج در عصر ناصری ۱۴۲
- ۱-۴-۱. تعزیه ۱۴۲
- ۲-۴-۱. معرکه ۱۵۰
- ۳-۴-۱. نقالی ۱۵۴
- ۴-۴-۱. تقلید ۱۵۶

۱۶۴	۵-۱-۴. روحوضی.....
۱۶۶	۶-۱-۴. خیمه شب بازی.....
۱۶۹	۲-۴. تماشا و تماشاخانه در سفرنامه ها.....
۱۷۰	۱-۲-۴. سفرنامه میرزا صالح شیرازی.....
۱۷۳	۲-۲-۴. شرح مأموریت آجودان باشی.....
۱۷۶	۳-۲-۴. سفرهای سه گانه ناصرالدین شاه.....
۱۸۲	۴-۱-۴. سفرنامه ایران و روسیه.....
۱۸۴	۲-۳. نمایش نامه نویسی به سبک غربی.....
۱۸۵	۳-۲. فتح ای آخوندزاده.....
۱۹۳	۲-۳-۴. میرزا آقاسی یزی.....
۲۰۱	۴-۴. ترجمه مثنوی ندریسی.....
۲۰۳	۱-۴-۴. ترجمه آثار میر.....
۲۰۵	۲-۴-۴. گزارش مردم گریز.....
۲۰۷	۳-۴-۴. طبیب اجباری.....
۲۱۰	۴-۴-۴. تمثیل عروس و داماد.....
۲۱۲	۵-۴-۴. عروسی جناب میرزا (عروس اجباری).....
۲۱۵	۵-۴. نمایش به سبک غربی.....

فصل پنجم: تأثیر غرب بر نقاشی..... ۲۲۳

۲۲۶	۱-۵. پیشینه نفوذ غرب تا ابتدای قاجار.....
۲۳۷	۲-۵. حضور غرب در نقاشی قاجار.....
۲۳۸	۱-۲-۵. از آغامحمدخان تا محمدشاه.....
۲۴۵	۲-۲-۵. ناصرالدین شاه و نقاشی غربی.....
۲۵۲	۳-۵. جلوه نمایی سبک های غربی در آثار نقاشان.....
۲۵۳	۱-۳-۵. ابوالحسن غفاری (صنیع الملک).....
۲۶۱	۲-۳-۵. محمد اسماعیل اصفهانی.....

۲۶۲ ۳-۳-۵. اسماعیل جلایر

۲۶۳ ۴-۳-۵. محمود خان ملک الشعرا

۲۶۶ ۵-۳-۵. میرزا علی اکبر خان مزین الدوله

۲۶۷ ۶-۳-۵. محمد غفاری (کمال الملک)

۲۷۳ ۱-۳-۵. ف. بنام سخن

۲۷۹ ۲-۳-۵. ب. نامه

۳۱۴ ۳-۳-۵. نمایه اشخاص

۳۲۳ ۴-۳-۵. نمایه اماکن

مقدمه

نفوذ فرهنگی - هنری غرب در مشرق زمین کمتر از سلطه نظامی و سیاسی این سرزمین است. زیرا آنان با هدف به انحصار درآوردن ذوق و اندیشه و تفکر ملل مشرق زمین، مقدمات تسلیم جوامع شرقی را نه در زمانی کوتاه و محدود، بلکه در زمانی طولانی و با ابعاد وسیع و گسترده مهیا کردند. این در حالی بود که در نواحی شرق، و به ویژه ایران، پویایی و صلابت و استحکام فرهنگی - هنری آن چنان در باور و اعتقاد مردم ریشه داشت که نه تنها امکان هیچ گونه تداخل، تأثیر و تقلیدی را فراهم نمی کرد، بلکه به گواهی تاریخ فرهنگ و هنر جهانی، ایرانیان با استفاده از مبانی راستین اندیشه و فرهنگ و خلاقیت هنری خود، فرهنگ استوار و زنده و پویایی را در رقابت با آنچه در مغرب زمین در جریان بود به چالش عرضه می کردند. از آنجا که تحولات فرهنگی - هنری هیچ جامعه ای نمی تواند خارج از رخدادها و وقایع اجتماعی - سیاسی شکل گیرد، متعاقباً مقدمات ورود و گسترش سبک های غربی در هنر ایرانی با گسترش روابط با ملل اروپایی از دوره صفوی - قاجار؛ روابطی که در آغاز جنبه جلب دوستی دوسویه را داشت، اما لاجرم زمینه نفوذ هنر غرب را در ایران و مشخصاً در دوره قاجار و به ویژه عصر ناصری فراهم آورد. این نفوذ به تدریج گسترده شد و به تقلید از سبک های اروپایی از سوی هنرمندان در پرتو حمایت ناصرالدین شاه و در گام بعد درباریان او منتهی شد. موضوع نوشتار پیش رو بررسی و توصیف چگونگی و نحوه نفوذ هنر غرب

در هنر عصر ناصری است. بر این اساس، پرسش‌های اصلی عبارت است از اینکه زمینه‌های مهم تأثیرپذیری از فرهنگ غرب در عصر قاجار و به‌ویژه دوران حکومت ناصرالدین‌شاه، چه بود؟ و نیز نحوه نفوذ غرب در رایج‌ترین هنرهای این دوره -همچون موسیقی، نمایش و نقاشی- تا چه اندازه و به چه شیوه و دگرگذایی آن بر جامعه و هنرمندان چه مقدار بود و چه تأثیراتی را به همراه داشت؟ در پاسخ می‌توان گفت عواملی همچون حضور میسیونرها، اعزام تحصّلات، غرب، تأسیس دارالفنون و سفرهای ناصرالدین‌شاه به فرنگ از زمینه‌های مهم تأثیرگذار بر حوزه هنری عصر ناصری بود. همچنین، در پی استقبال ناصرالدین‌شاه، که مهم‌ترین رکن جامعه محسوب می‌شد، و از سویی حضور معلمان و تحصّلات بازگشته از اروپا در عرصه آموزش‌های هنری تا حد چشمگیری هنر غرب در ایران، منتشر و رایج شد و متعاقباً هنرمندان از سویی برای به دست آوردن رتبه‌بیت شاه و درباریان و از سوی دیگر به دلیل خودباختگی نسبی، به این جریان متناهی بیش از پیش بخشیدند. از این رو، سبک‌های سنتی ایران رو به فراموشی و ادما محال نهاد و سبک‌های غرب به عنصری غالب مبدل شد.

با وجود اینکه گزارش‌های تاریخی در این دوره منابع اصلی اثر حاضر را تشکیل می‌دهند، در منابع و نیز در آثار محققان و پژوهشگران ناصری به صورت موضوعی مستقل به این مسئله اشاره نشده است. هر چند منابع تاریخی عصر ناصری درباره تأثیر غرب بر هنر این دوره به شکل مختصر و پراکنده اشاره‌هایی داشته‌اند، از دلایل تأثیرگذار در این باره و همچنین چگونگی، آثار و پیامدهای این جریان سخنی به میان نیاورده‌اند. در تحقیقات معاصر نیز، اثر مستقلی که موضوع آن بررسی نفوذ هنر غرب در هنر عصر ناصری باشد وجود نداشت. در بهترین حالت، فقط به ذکر مختصری از هنرهای رایج و هنرمندان این دوره به صورت کلی و عمومی پرداخته شده است.

در این زمینه، می‌توان به سرگذشت موسیقی ایران اثر روح‌الله خالقی، تاریخ موسیقی ایران اثر حسن مشحون و تاریخ موسیقی نظامی ایران تألیف حسینعلی ملاح اشاره داشت که تا حدودی صرفاً به روند موسیقی در عصر ناصری اشاره داشته‌اند، اما به زمینه‌ها و چگونگی ورود هنر غرب به این حوزه نپرداخته‌اند؛ فقط ملاح اشاره‌هایی گذرا را بیان می‌کند. بی‌شک، تنها اثری که در حوزه نمایش عصر ناصری به سیر تحول این هنر اشاره‌هایی نسبتاً مفید داشته ادبیات نمایشی در ایران، اثر جمشید ملک‌پور است. اما هانسفانه این پژوهش نیز فقط به سیر ادبیات نمایشی توجه کرده و تأثیرپذیری هنر ایرانیان و تأثیر آن بر جامعه هنری این دوره را چندان در اولویت قرار نداده و بیشتر تلاش خود را صرف بیان اصول و قواعد هنر نمایش نامه‌نویسی این دوره کرده است. در حوزه نقاشی، تألیف رویین پاکباز یگانه اثری است که به توصیف میزان تأثیر این هنر و متقابلاً هنرمندان این عصر از غرب پرداخته است؛ چنان‌که این اثر با عنوان نقاشی ایران از دیرباز تا امروز پژوهشی مستند در این باره محسوب می‌شود. اما پاکباز گاه با آوردن گزارش‌هایی بدرج ذلک منابع تاریخی، کار خود را با نقصان نسبی مواجه کرده است.

با این حال، اثر پیش رو از یک مقدمه و پنج فصل، جزئیات تکمیل شده است. در فصل اول، روابط فرهنگی-هنری ایران با کشورهای اروپایی از مغولان تا ابتدای عصر قاجار، بررسی شده است. مطالب این فصل، که مقدمه‌ای برای ورود به بحث اصلی است، میزان روابط فرهنگی-هنری دوران حکومت مغولان، آق‌قویونلوها، صفویه، افشاریه و زندیه را با غرب به صورت مجمل بیان می‌کند.

در فصل دوم، زمینه‌های مؤثر در روند نفوذ غرب در ایران دوره قاجار، و به‌ویژه عصر ناصری، ذکر شده است، زیرا این عوامل بی‌شک مهم‌ترین علل

رواج سبک‌های غربی محسوب می‌شوند که شامل حضور مبلغان مذهبی، اعزام محصلان به اروپا، تأسیس دارالفنون و سفرهای ناصرالدین‌شاه به فرنگ است. در این فصل، کوشیده شده به شکل مستقل و مجزا به میزان تأثیر این عوامل با دیدی علمی و به دور از جانب‌داری‌های رایج پرداخته شود.

عمل سوم به بیان جایگاه موسیقی در دربار ناصرالدین‌شاه و تأثیر غرب بر آن اختصاص یافته است. در پی سفرهای ناصرالدین‌شاه به غرب و از سویی جذب علما اروپایی و آغاز به کار آنان در دارالفنون، نخستین گام‌های حضور آموزش موسیقی به سبک و سیاق غربی، به‌ویژه در حوزه موسیقی نظامی و تالارهای مسیو لومر فرانسوی فراهم شد که سایر حوزه‌های فعالیت‌های موسیقایی مرتبط را نیز تحت تأثیر نسبی خود قرار داد. بر این اساس، در فصل سوم به تشریح و تبیین این جریان پرداخته شده است.

در فصل چهارم، میزان تأثیر غرب بر نمایش ایران، که از قدمتی کهن برخوردار است، بررسی و مذاقه شده است. با آغاز نمایش‌نامه‌نویسی به سبک و سیاق اروپایی در آثار افرادی همچون آخوندزاده و تبریزی و پس از ترجمه نمایش‌نامه‌های نویسندگان غربی، به‌ویژه مولیر، و سپس اجرای این آثار در تماشاخانه دارالفنون، که به تقلید از تماشاخانه‌های فرنگ ساخته شده بود، نخستین اقدامات به منظور اشاعه و گسترش نمایش به سبک غربی در پرتو حمایت ناصرالدین‌شاه انجام پذیرفت. از این رو، در فصل چهارم به صورت مبسوط واکاوی این امر مد نظر است.

فصل پایانی به یکی دیگر از حوزه‌های هنری متأثر از سبک‌های هنری غرب می‌پردازد. هنر نقاشی از دوره صفوی دستخوش تغییراتی - گاه بنا به علایق پادشاهان و گاه از سوی هنرمندان این عرصه - شد و این امر تا دوره

قاجار ادامه یافت. با ورود به عصر ناصری، بنا به دلایلی همچون علایق مفرط شاه، حضور نقاشان اروپایی در دربار و حضور معلمان ایرانی فراگرفته فنون هنری غربی، به ویژه سبک های ایتالیایی، این هنر روندی متفاوت را طی کرد؛ چنان که افرادی همچون صنیع الملک و کمال الملک به تقلید نسبی از سبک های غربی روی آوردند و به تدریج آن را به سبکی غالب و رایج مبدل کردند.

مصطفی لعل شاطری

(دانشجوی دکتری تاریخ، مشهد مقدس)

Email: mostafa.shateri@yahoo.com

Tel: 09154382143